

Absztrakt

Tanulmányomban képet alkotok a magyar társadalom politikai részvételéről, a demokrácia és a participáció értéként való megjelenéséről a társadalom különböző integrációs csoportjaiban. Kutatásom alapját a Kovách és társai (2016, 2018) által alkalmazott integrációs-modell jelentette. A modellhez hasonló csoportokat alakítottam ki, a European Social Survey (ESS) 2020. évi adatai segítségével. A vizsgált csoportok politikai részvételét az Ekman – Amna (2012) és Oross Szabó (2020) által alkotott tipológia szerint elemeztem, különös tekintettel az online részvételre. Vizsgálom, hogy a különböző integrációs csoportokban a demokrácia és a politikai részvétel mint érték hasonlóképpen jelenik-e meg. Úgy gondolom, hogy a különböző társadalmi csoportok eltérő politikai aktivitásának, vagy éppen e térből való kiszorulásának vizsgálata állandó relevanciával bír.

Kulcsszavak: politikai részvétel, integrációs csoport, politikai aktivitás

Abstract

In my study, I present a picture of the political participation of Hungarian society, the value of democracy and participation in the different integration groups. My research is based on the integration model used by Kovách et al. (2016, 2018). I constructed groups similar to their model using data from the European Social Survey (ESS) 2020. I analysed the political participation of the groups under study according to the typology of Ekman - Amna (2012) and Oross Szabó (2020), with a special focus on online participation. I investigate whether democracy and political participation as values are similarly represented in different inclusion groups. I believe that the analysis of the different social groups' political activism, or even their exclusion from this space is a constantly relevant question.

Keywords: political participation, integration group, political activism

Bevezetés

Amennyiben a demokrácia lényegét Bibó szavaival élve úgy ragadjuk meg, mint „egy olyan politikai rendszer,

amelyben a nép, vagyis az átlagemberek összessége abban a helyzetben van, hogy vezetőit meg tudja válogatni, ellen tudja őrizni, és ha kell, el tudja kergetni” (Bibó, 1994:59), úgy véleményem szerint logikus következtetés, hogy a modern demokratikus rendszerek működésének egyik alappillére ezen átlagemberek minél magasabb arányú politikai részvétele, részvételi kultúrája.

A politikai részvétel kutatásának kiemelt fontosságát véleményem szerint két, részben egymással összefüggő gondolat adja. Egyrészt a közép-európai rendszerváltások során kialakult fiatal demokráciákkal kapcsolatban már korán megjelenő félelem a demokratizálódási folyamatok megtorpanásával, illetve a kialakult rendszerek autoriter irányú visszafordulásával kapcsolatban. Ebből a szempontból tehát a demokrácia – illetve jelen esetben a részvételnek, mint a demokrácia egy meghatározó aspektusának – vizsgálata állandó relevanciával bír. Másrészt erre biztatnak az azóta eltelt időben megjelenő demokráciakritikák, Nyugaton is egyre inkább megfigyelhető demokrácia válságok is (Ágh, 2012).

Kutatásom során alapvetően azt a kérdést vizsgálom, hogy a magyar társadalom egyes integrációs csoportjainak politikai részvétele, aktivitása mennyiben mutat közös jellemzőket, vagy éppen mennyiben tér el egymástól. Ezen túlmenően pedig azt, hogy található-e különbség a csoportok között aszerint, hogy milyen típusú részvételi formák jellemzőek rájuk. Foglalkozom azzal a kérdéssel is, hogy milyen egyéb különbségek figyelhetők meg, amelyek befolyásolhatják a csoportok aktivitását.

A tanulmány eredményei tehát megmutathatják számunkra azokat a csoportokat, amelyekre a politikai részvétel a leginkább vagy a legkevésbé jellemző. Melyek azok a társadalmi csoportok, ahol a politikai aktivitás, participáció értéként megjelenik, megjelenhet. Ennek jelentősége véleményem szerint az, hogy pontosabb képet kapunk általánosságban a magyar társadalom politikai részvételéről és arról is, hogy kik lehetnek azok, akiknek a véleménye – passzivitásuk következtében – nem, vagy csak kevésbé jelenik meg a társadalom értelemzett – azaz nem pusztán pártpolitikai – politikai térben. A különböző mértékben integrált csoportok részvételének jellemzőiről, esetleges különbségeiről kapott információ véleményem szerint alapja lehet a bevonásukat célzó kísérleteknek és kiindulópontja lehet

további, a társadalmi integráció és a politikai részvétel összefüggéseit vizsgáló tanulmányoknak is.

A politikai részvételről

A politikai részvétel a modern demokráciák működésének alapjául szolgál, a hatalom ellenőrzésének, az egyéni érdekek érvényesítésének lehetősége növeli a hatalom és a politikai rendszer legitimitációját. A demokrácia megoldatlan dilemmája a politikai térben való egyenlőtlen részvétel (Lijphart, 1997, idézi Best – Krueger, 2005). A magasabb szocio-ökonomiai státusszal rendelkezők nagyobb aktivitással bírnak, mint az alacsonyabb társadalmi, gazdasági háttérrel rendelkezők, ők birtokolják azokat az erőforrásokat, állampolgári készségeket (civic skills), amelyek elősegítik a politikai részvételt (Verba et al., 1995, idézi Best – Krueger, 2005), így az ezekkel nem rendelkezők – participációjuk hiányában – lényegében a demokrácia perifériájára szorulnak.

A politikai részvétel pontos meghatározására számos kísérlet született (Verba et al. 1978; Norris 2002; Teorell et al. 2007; idézi Ekman – Amna, 2012). Ezen munkák alapvetése, hogy annak keretei nem korlátozódnak kizárólag a választásokon való részvételre, és megfigyelhető, ahogy a fogalom tartalma az idő előrehaladtával egyre szélesedik. A szakirodalomban leginkább elterjedt meghatározás a Verba és társai által alkotott definíció: „*olyan tevékenységek, amelyeknek célja vagy következménye a kormányzati intézkedések közvetlen vagy közvetett befolyásolása*” (Verba et al. 1978; idézi Angyal-Fellner, 2020:84). Teorell és társai tágítják leginkább a fogalom kereteit, véleményük szerint a politikai részvétel magában foglalja „*a polgárok minden olyan cselekvését, amelyek a társadalom politikai eredményeinek befolyásolására irányulnak valamilyen módon*” (Ekman – Amna, 2012:287).

Az általuk alkalmazott felosztás valóban alkalmas arra, hogy lefedje a politikai részvétel teljes horizontját, tanulmányomban mégis inkább egy másik – sok szempontból hasonló, Róbert – Szabó (2017) és Oross – Szabó (2019) által kialakított tipológiára támaszkodom, amelyben megtalálhatók a Teorell és társai által felvázoltak, továbbá megjelenik egy új dimenzió is: munkájukban elkülönítik egymástól a hagyományos (intézményesült), a közvetlen, fogyasztói, valamint az online részvételi formákat.

Hagyományos részvétel alatt minden olyan cselekvést értenek, amelyek „*közvetve vagy közvetlenül a politikai alrendszer egyes aktoraihoz (pártok, politikusok) köthetőek, de nem választások*” (Róbert – Szabó, 2017:200). A közvetlen részvételi módhoz sorolható cselekvések: a tüntetéseken való részvétel, civil

szervezeti aktivitás, amelyek a hagyományos részvételi módoknál mélyebb egyéni bevonódást (kockázatvállalást, időáldozatot) jelentenek. A fogyasztói részvételt kutató vizsgálatok abból a gondolatból indulnak ki, hogy a modern, fogyasztói társadalomban „*a fogyasztás egyre inkább társadalmi, kulturális és politikai jelenségként, „igazi” szociológiai tárgyként jelenik meg*” (Simányi, 2005:166). Kutatásom során a fogyasztói részvétel a különböző szervezetek anyagi támogatását és a bojkott tevékenységét takarja.

A korábbi tipológiákhoz képest újítás az online térben zajló aktivitás beemelése a részvételi formák közé. Az offline tértől teljesen eltérő online világ vizsgálata során felvetődik a kérdés, hogy egyáltalán mit is értünk pontosan politika és részvétel alatt. A kritikusok (Morozov, 2009; Halupka 2014, idézi Stetka – Mazak, 2016) szerint az online participáció alapvetően az egyén megnyugvását szolgálja, a részvétel hamis érzetet kelti, amellyel elkerüli a valódi bevonódást (idő- és energiaáldozatot) igénylő aktivizmust. Ugyanakkor a fiatalabb generációk esetében a rövid, közéleti híreket bemutató tartalmak, tik-tok, youtube videók a politikai tájékozódás egy új dimenzióját kínálják, és nagyban befolyásolják már magáról a politikáról alkotott percepcióikat is. Ebből következően az online térben való politikai aktivitás, például egy profilkép-csere vagy egy cikk megosztása, a részvétel újfajta módjainak tekinthetők (Böcskei és társai, 2023).

Politikai részvétel Magyarországon a rendszerváltás után

A Kádár-korszak politikai részvételét talán leginkább a magyar társadalom értékeit kutató Hankiss azon gondolata érzékelteti, mely szerint a hetvenes évekre kialakult egy „informális kompromisszum” a társadalom jelentős hányada és az elit között, mely során a társadalom egy toleránsabb politikai irányért és egy nyugat-európai stílusú (polgári) jóléért cserébe „lemondott a döntésekben való részvétel jogáról” (Hankiss, 1989:56). A korabeli értékutatók főbb megállapításai, hogy az állampolgárok kis aránya vélte csak úgy, hogy képes beleszólni a döntéshozatalba, és kevesen gondolták, hogy a döntéshozókkal szemben meg tudják védeni a saját érdekeiket. Jellemző továbbá a magas individualizmus, a társadalom atomizáltsága, a szolidaritás gyengesége, általános a politikai közösségtől való elidegenedés és a politikai cinizmus is (Hankiss, 1982).

A rendszerváltást övező várakozások a részvétellel, civilitással kapcsolatosan nem, vagy csak részben valósultak meg. Ugyan a politikai keretfeltétel-rendszer elmélet (POS) szerint a rendszer nyitottabbá vált, a

politikához való viszonyt azonban továbbra is a passzivitás, elutasítás, illetve a politikai cinizmus magas szintje jellemezte. Ennek okát a téma kutatói részben a kádári örökségben: az individualizációban és demobilizáltságban látják.

A passzivitás empirikusan is tetten érhető az alacsony választási hajlandóságban és megfigyelhető a pártok alacsony tagszámaiban is. Amennyiben nem a választási és a hagyományos politikai részvételt, hanem a közvetlen részvételi módokat vizsgáljuk, némi kettősséget érzékelünk. Egyfelől a különböző politikai participációs formák elfogadottsága a társadalomban – még európai összehasonlásban is – magas, másfelől a valós részvételi aktivitás elmarad a környező országokétól (Gerentsér–Tóth, 1996). Ennek egyik oka vélhetően a továbbra is megfigyelhető passzivitás, az egyének magas fokú individualizációja. Az ilyen „*amorális családközpontú*” (Hajdu, 2012) társadalmak jellemzője, hogy a családban való magas fokú bizalom a fennálló intézményekkel szembeni alacsony bizalmi szinttel párosul. Ez a fajta bizalomhiány pedig csökkenti a közösséggel szembeni egyéni felelősségérzetet és végső soron az aktív társadalmi, civil részvétel ellen hat (Hajdu, 2012) –, tehát itt a család, a nukleáris közösség nagyobb értéket jelentett az emberek számára a diktatórikus évek után, mint a politikai részvétel.

2010 után

A politikai részvétel tendenciáit Magyarországon 2010 után Róbert és Szabó (2017) elemezte a politikai keretfeltétel-rendszer (POS), illetve a politikai pártok

alkotta törésvonalak mentén. Eredményeik szerint a 2010 utáni időszakban - az azt megelőző időszakhoz képest - a politikai részvétel csökkent, bár a különböző participációs formákat vizsgálva eltérő mértékben. Az intézményesült, tehát politikai aktorokhoz köthető - Magyarországon hagyományosan legmagasabb arányú - mellett csökkent a közvetlen részvétel is, a különböző tiltakozásokon, tüntetéseken való részvétel alacsony. „*Másfelől viszont fontosságukat mégis jelzi, hogy a részvétel általános csökkenő tendenciája a közvetlen formákat kevésbé jellemzi*” (Róbert – Szabó, 2017:225). Megállapításuk, hogy a magyar társadalom participációja nemzetközi, részben hasonló történelmi tapasztalatokkal rendelkező közép-európai összehasonlásban 2014-2015-ben is kimondottan alacsony (Róbert – Szabó, 2017).

Integrációs modell

A magyar társadalom politikai részvételének jellemzőit egy integrációs modell segítségével vizsgálom¹. Integrációs modellem kialakítása során Kovách és társai (2017, 2020), illetve Dupcsik és Szabari (2016) munkáira támaszkodtam. Nyolc, integrációt vizsgáló változó felhasználásával hierarchikus klaszterelemzést végeztem, ennek eredményeként hat látens társadalmi csoportot különítettem el egymástól. Ezekbe a teljes minta (N=1849), csaknem 70%-át (N=1274) tudtam besorolni. A kialakult csoportok jellemzőit és a csoportokat alakító változókat az 1. és 2. táblázat mutatja.

¹ Kutatásomat a European Social Survey 2020-as adatbázisán végeztem.

1. táblázat: "A következők közül melyikkel jellemezhető az, amit Ön az elmúlt 7 napban csinált?" (N=1274)

	Dolgozott, fizetett munkát végzett	Tanult	Munkanélküli, aktív munkakereső	Munkanélküli, nem keres munkát	Tartósan beteg rokkant	Nyugdíjas	Háztartási munkát végez	Más
konformista, munkaerőpiacon dezintegráltak	7,7%	4,9%	2,8%	1,2%	1,6%	69,5%	9,8%	2,4%
konformista, munkaerőpiacon integráltak	99,5%	-	0,3%	-	-	0,3%	-	-
kapcsolatgazdag, munkaerőpiacon integráltak	88,9%	0,5%	-	0,5%	-	8,1%	2,0%	-
kapcsolatgazdag lázadószelleműek	78,1%	5,2%	1,0%	3,1%	1,0%	6,2%	2,1%	3,1%

kirekesztett dezintegráltak	29,9%	0,0%	2,5%	1,0%	6,9%	55,9%	2,5%	1,5%
munkaerőpiacon dezintegrált kapcsolatszegények	9,8%	5,3%	3,8%	2,3%	3,0%	65,4%	7,5%	3,0%
átlag	58,0%	2,0%	1,5%	0,9%	1,8%	34,2%	3,5%	1,3%

2. táblázat: Az integrációs csoportokat alakító változók értékei az egyes csoportokban (N=1274)

	rendszer-integráció		társadalmi integráció		személyközi integráció – kirekesztettség			
	intézményi bizalom (0-10) ²	normakövetés (1-6) ³	munkaerőpiaci helyzet ⁴	civil, szakszervezeti részvétel ⁵	bizalmas kapcsolatok száma	szubjektív, valós társasági élet átlag (1-6) ⁶	szubjektív kirekesztettség átlag ⁷	szubjektív anyagi helyzet (1-4) ⁸
konformista, munkaerőpiacon dezintegráltak	5,87	4,28	0,08	0,02	2,69	3,04	0,08	2,09
konformista, munkaerőpiacon integráltak	5,63	4,37	1,00	0,00	2,27	2,94	0,01	1,92
kapcsolatgazdag, munkaerőpiacon integráltak	5,34	4,31	0,89	0,52	2,67	3,06	0,04	1,92
kapcsolatgazdag lázadászellemeűek	4,12	3,84	0,78	0,04	3,32	3,83	0,04	2,30
kirekesztett dezintegráltak	4,32	4,35	0,30	0,06	1,8	2,31	0,33	2,71
munkaerőpiacon dezintegrált kapcsolatszegények	5,09	4,35	0,11	0,50	1,91	2,56	0,12	2,50
átlag	5,25	4,30	0,58	0,15	2,38	2,90	0,09	2,17

² Az Országgyűlésbe, a jogrendszerbe, a rendőrségbe és a politikusokba vetett bizalom átlaga

³ 1. Azt gondolja, hogy az embereknek azt kell csinálniuk, amit mások mondanak nekik.

2. Azt gondolja, hogy az embereknek mindig be kell tartaniuk a szabályokat, akkor is, amikor senki sem figyeli őket.

3. Fontos számára, hogy mindig megfelelően viselkedjen.

4. El akarja kerülni, hogy olyat tegyen, ami más ember szemében helytelen.

A hat fokú Likert-skálák pontszámait átlagoltam, a magas átlagértékek magas konformitást jelölnek.

⁴ 1 – teljes munkaidőben foglalkoztatottak

0,5 – félállásban foglalkoztatottak

0 – nem foglalkoztatottak

A nem foglalkoztatottak csoportjába kerültek a nyugdíjasok, gyermeket nevelő szülők is, amennyiben nem rendelkeznek bevallott másodállással.

⁵ 0 – semmilyen önkéntes/szakszervezeti aktivitással nem rendelkezők

0,5 – vagy önkéntes, vagy szakszervezeti aktivitással rendelkezők

1 – mindkét típusú aktivitással rendelkezők.

⁶ „A hasonló korúakhoz képest Ön milyen gyakran jár társaságba?” „Milyen gyakran él társasági életet, jár össze barátaival, rokonaival vagy kollégáival?” kérdések átlaga.

⁷ „Olyan csoport tagjának tartja-e magát, amelyet hátrányos megkülönböztetés ér ma Magyarországon?”

„Akadályozza-e Önt mindennapi tevékenységében bármilyen módon valamilyen tartós betegség, rokkantság, rossz egészségi állapot, vagy mentális probléma? Ha igen, akkor milyen mértékben?” kérdések átlaga.

⁸ „Melyik leírás közelíti meg leginkább az Önök háztartásának jelenlegi jövedelmi helyzetét? 1 - kényelmesen megélünk a jelenlegi jövedelmünkkel, 2 - kijövünk a jelenlegi jövedelmünkkel, 3 - nehezen élünk meg a jelenlegi jövedelmünkkel, 4 - nagyon nehezen élünk meg a jelenlegi jövedelmünkkel”

Demokrácia és részvétel, mint érték

Kutatásom során igyekeztem megvizsgálni, hogy az integrációs csoportok esetében milyen különbségek találhatóak. Vajon a politikai érdeklődés, a politikai értékválasztás vagy általában a demokratikus berendezkedésnek tulajdonított értékek hogyan oszlanak meg az integrációs csoportokban, és mennyiben befolyásolják a politikai részvételt?

Elsőként a saját kompetenciáról és lehetőségekről alkotott véleményeket hasonlítottam össze. Az előzetes várakozásaimnak megfelelően minden kérdés esetében mutatkozik szignifikáns (sig.: 0,05) különbség a vizsgált csoportok között. A politikai érdeklődést – mint a politikai cselekvés előfeltételét – szemügyre véve (1. ábra) látható, hogy a *konformista, munkaerőpiacon dezintegráltak* csoportja esetében találjuk a legmagasabb érdeklődést, ezt véleményem szerint a nyugdíjasok csoportbeli magas aránya magyarázza. A *kapcsolatgazdag lázadó szelleműek* esetében bizonyul legalacsonyabbnak (10%) az érdeklődés, ez a korábbi, a fiatalokat vizsgáló kutatások eredményeit részben alátámasztja. Az Aktív Fiatalok és a Magyar Ifjúságkutatás adatai szerint a politika kifejezésre egyfajta stigmaként tekintenek a fiatalok, és még ha az egyetemi hallgatók a magyar társadalom egyik legaktívabb csoportjának tekinthetők is (Oross – Szabó, 2019), az ifjúság egésze a politikai kérdések iránt „életkorukból, élethelyzetükből fakadóan ab ovo nem nyitott” (Szabó – Kern, 2011:45).

Megfigyelhető, hogy a csoportátlagok vizsgálatához hasonlóan itt is a *konformista*,

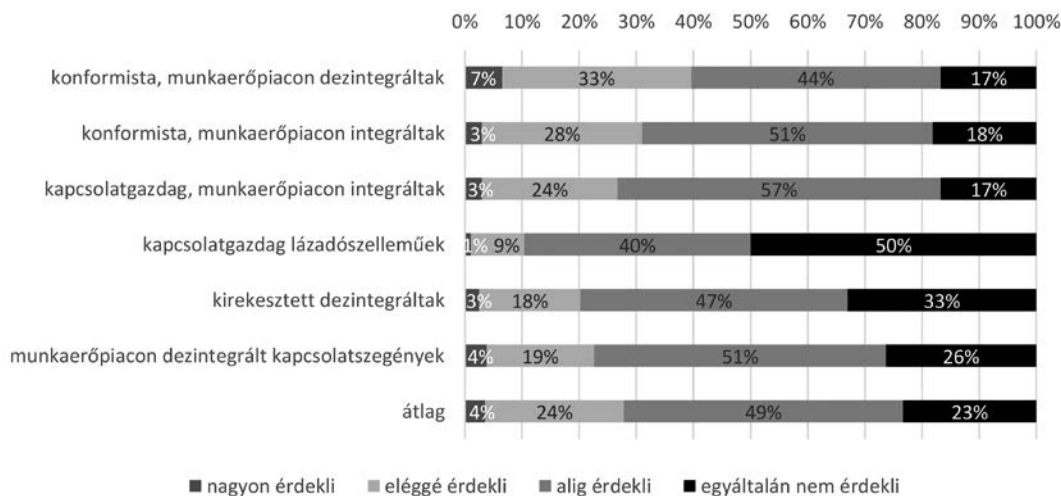
munkaerőpiacon integráltak és a *kapcsolatgazdag, munkaerőpiacon integráltak*, illetve a két legmagasabb szubjektív kirekesztettséggel jellemezhető csoport mutatnak hasonló értékeket. (1. ábra)

A politikai érdeklődés mutatóját érdekes összevetni a saját részvételi képességek értékelésével (2. ábra). Ennek során az egyik legérdekesebb csoport a *kapcsolatgazdag lázadószerűek* csoportja, akik ugyan a legkevésbé érdeklődnek a politika iránt, ám szubjektív véleményük értéke a részvételi képességekkel kapcsolatosan a mintaátlag környékén helyezkedik el. Úgy tűnik tehát, hogy az érdeklődésük elmaradása esetükben nem a képességek hiányának érzékelésében keresendő, hanem tudatos elfordulás állhat mögötte.

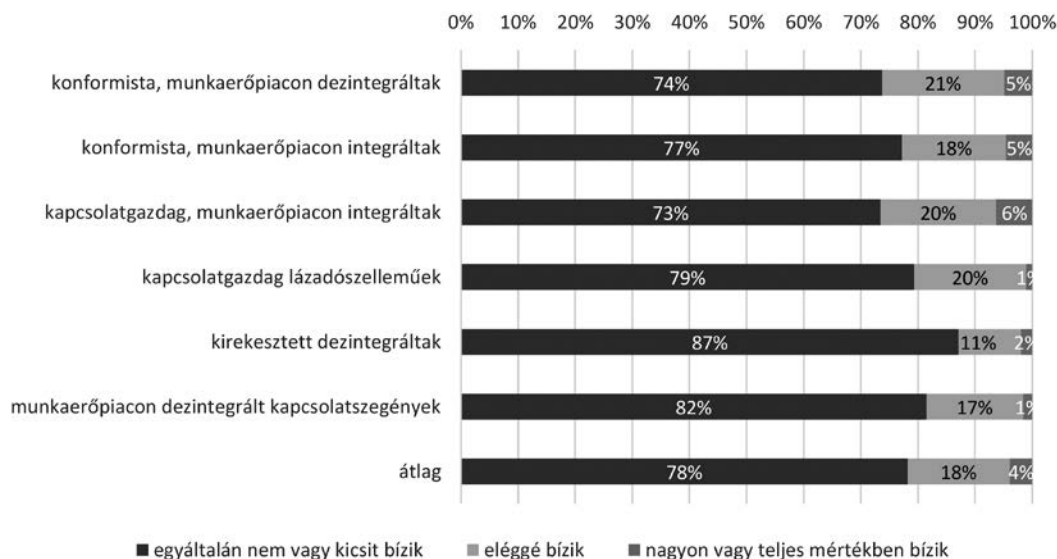
A képességeikben legkevésbé a *kirekesztett dezintegráltak bíznak*, illetve a *munkaerőpiacon dezintegrált kapcsolatszegények*. Esetükben ugyan érzékelhető politikai érdeklődés, de jelentős részük nem gondolja úgy, hogy képességei lehetővé teszik, hogy részt vegyen egy politikai kérdésekkel foglalkozó csoportosulásban vagy a politikában általában. Az alacsony bizalom az egyéni participációs képességekben azért probléma, mert így ezen egyének, csoportok véleménye artikuláció, aktivitás hiányában képviseletlenül marad. Ezen társadalmi csoportok kizáródása a közéletből végső soron a demokrácia nem teljes értékű működését eredményezi.

Érdekes megvizsgálni a demokráciával kapcsolatos alapvető attitűdöket, korántsem egyértelmű ugyanis, hogy a demokrácia, a demokratikus berendezkedés és annak egyes alapértékei mindenki számára ugyanolyan fontosak, ugyanazt jelentik.

1. ábra: „Mennyire érdeklí önt a politika?” (sig.:0,05; N=1272; %)

2. ábra: „És mennyire bízik abban, hogy a saját képességei lehetővé teszik, hogy részt vegyen a politikában?”
(sig.:0,05; N=1249; %)

Magyarázhatjuk-e a részvétel hiányát a demokrácia elutasításával, mennyire fontos érték a demokrácia? A demokratikusan kormányzott országban való élet fontosságának vizsgálatkor (3. táblázat) talá-lunk szignifikáns különbséget a csoportok között: a *kapcsolatgazdag lázadószeleműek* esetében fontos ez a legkevésbé, az átlagérték⁹ (7,75) egyedül a *kirekesztett dezintegráltakétól* nem különbözik szignifikánsan (8,40).

szignifikáns különbség a csoportok között. Elmondható tehát, hogy az önmagukat demokráciából, társadalomból kirekesztettnek érzők esetében is hasonló (8,5) a támogatottsága egy törvények fölött álló, erős vezető képének.

A két változó jól mutatja, hogy a magukat kiszorulóknak érző csoportok nem vetik el nagyobb eséllyel a demokratikus berendezkedést. Ez egyedül a *kapcsolatgazdag lázadószeleműek* csoportja

3. táblázat: Ön szerint mennyire fontos, hogy olyan országban éljen, amelyet demokratikusan kormányoznak?
(sig.:0,05; N=1264)

	átlag	szórás	95%-os konfidencia intervallum	
			Lower Bound	Upper Bound
konformista, munkaerőpiacon dezintegráltak	8,52	1,774	8,30	8,74
konformista, munkaerőpiacon integráltak	8,62	1,693	8,45	8,78
kapcsolatgazdag, munkaerőpiacon integráltak	8,68	1,688	8,44	8,91
kapcsolatgazdag lázadószeleműek	7,75	2,471	7,24	8,25
kirekesztett dezintegráltak	8,40	1,837	8,14	8,65
munkaerőpiacon dezintegrált kapcsolatszegények	8,52	1,952	8,18	8,85
átlag	8,50	1,838	8,40	8,60

Ugyanakkor érdekes módon az esetleges autoriter rendszerek elfogadását vizsgálva nem mutatkozik

esetében tapasztalható, de az ő esetükben is a demokratikus berendezkedés magas támogatottságáról beszélhetünk.

9 a kérdést 0-10 közötti Likert-skálán kellett megválaszolni a kérdezetteknek, ahol 0 = egyáltalán nem fontos, 10 = rendkívül fontos

Fontosnak tartottam a csoportok bal-jobb politikai értékskálán való elhelyezkedésének

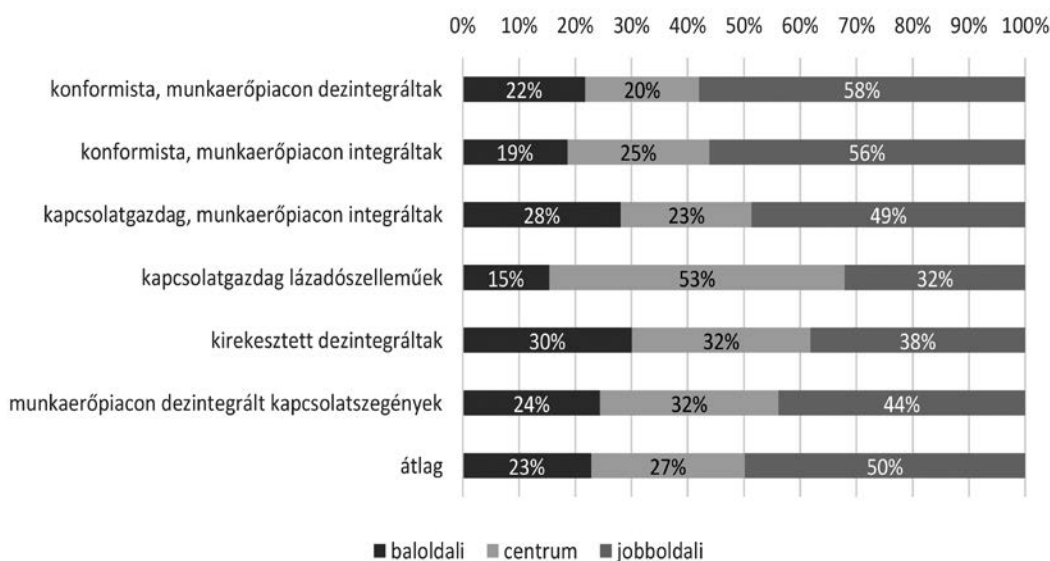
vizsgálatát, mivel ahogy Patkós (2017) is megjegyzi: „a bal-jobb skálán való elhelyezkedés számos politikai vagy mindennapi választásunkkal szignifikáns (...) kapcsolatban áll országokon átvitelően” és „inkább egy világlátást tükröznek, mintsem csupán a szűken értelmezett, és csak az adott ország viszonyai között értelmezhető politikai preferenciát” (Jost, 2006 idézi Patkós, 2017:34). Nem állítom, hogy a bal-jobb skálán való önelhelyezés befolyásolja a politikai aktivitást, ugyanakkor az integrációs csoportok leírásakor egy újabb dimenziót jelenthet. Egy olyan dimenziót, melynek mentén polarizáció figyelhető meg a magyar társadalomban. Az összes csoport esetében többségben találjuk az önmagukat jobboldalra helyezőket, kiemelkedően a konformitással jellemzett csoportokban. A baloldali értékeket vallókat pedig legnagyobb arányban a *kirekesztettek* esetében, valamint *kapcsolatgazdag, munkaerőpiacon integráltak* között. A *kapcsolatgazdag lázadószeleműek* esetében a legmagasabb a magukat középre helyezők aránya, csaknem kétszerese az országos átlagnak. Véleményem szerint a *kirekesztettek* esetében a baloldali beállítottság magas értékei a hagyományosan idesorolt, társadalmi egyenlőséget, szolidaritást hirdető eszméknek köszönhetők. A magas konformitással jellemzett csoportok esetében a jobboldali, konzervatív gondolatok dominálhatnak. Érdekes, hogy ugyan a „lázadószeleműek” esetében figyelhető meg a legalacsonyabb

érték a jobboldali beállítódást tekintve, ez nem jár a baloldali önbesorolás növekedésével, mint ahogy azt egy fiatal, lázadó csoport esetében feltelezhetnénk. Megfigyelhető, hogy ők sorolják magukat a legnagyobb valószínűséggel a politikai centrumba, ez is tekinthető passzivitásuk bizonyítékának. (4. ábra)

Politikai részvétel

A politikai részvétel dimenzióit egy hét kérdést tartalmazó blokk felhasználásával határozta meg, alapvetően Szabó – Gerő (2020) tanulmányára támaszkodva, a választási részvételen túl négyféle részvételi típust különítettem el (3. táblázat), feltüntetve a részvételi típusokban való aktivitást a teljes mintán belül. Ugyanakkor elemzésüktől eltérően, a European Social Survey kérdőíve nem biztosított kellő lehetőséget a helyi részvétel dimenziójának megfelelő leírására, továbbá a klaszterek kialakításával ellentétben a besorolásban nem kapott helyet az önkéntes, jótékonyági szervezetekben való részvétel, amit ugyan a *citoyenne* attitűd, aktivitás fontos mutatószámának tekintek, de nem sorolom a politikai részvételi formák közé. A csoportosításból szintén kimaradt a politikai részvétel talán legalapvetőbb formája, a választási részvétel, jelen tanulmányban az ezen túli részvételt vizsgálom.

4. ábra: Politikai önbesorolás az integrációs csoportokban
(sig.:0,05; N=1174)

3. táblázat: A részvételi dimenziók és a használt változók csoportosítása, megoszlásuk a mintában, (N=1822; %)

hagyományos	közvetlen	online	fogyasztói
-...kapcsolatba lépett politikussal, kormányzati, vagy önkormányzati képviselővel?	-...tiltakozó levelet, nyilatkozatot írt alá?	-... közzétett vagy megosztott bármilyen politikával kapcsolatos tartalmat online, például e-mailben, blogon vagy a közösségi médián, például a Facebookon vagy a Twitteren?	- ...adománnyal támogatott politikai pártot vagy más politikai szervezetet vagy részt vett a tevékenységükben?
-	-...részt vett egy nyilvános tüntetésen?	-	- ...szándékosan nem vásárolt, bojkottált bizonyos termékeket?
-	- ...viselt vagy kihelyezett választási kampányjelvényeket/ jelképeket?	-	-
6%	4,2%	9,1%	4,2%

Látható, hogy a magyar társadalomra leginkább a legkisebb egyéni elköteleződést, felelősségvállalást igénylő online aktivizmus a jellemző (9,1%), a nagyobb bevonódást, akár tagságot feltételező különböző offline részvételi formák 4-6%-os gyakorisággal jelennek meg. Ezek az adatok megfeleltethetők a Szabó – Gerő (2020) által talált eredményeknek, ők szintén az online részvétel offline-hoz képesti magas átlagait emelték ki, az offline formák hasonlóságai mellett.

A különböző részvételi dimenziók átlagai között a korábban kialakított integrációs csoportok esetében szignifikáns különbségek mutatkoznak (sig.: 0,05). A csoportok esetében megfigyelhető átlagokat a 4. táblázat mutatja, ahol az egyes dimenziókat jelző változókat dummy változókká alakítottam az eredmények könnyebb értelmezhetőségének céljából. Az egyhez közeli értékek esetében magas részvételről beszélhetünk, míg a nullához közelítő értékek alacsony aktivitásról árulkodnak.

5. táblázat: Részvételi átlagok az integrációs csoportokban

	hagyományos	közvetlen	online	fogyasztói
konformista, munkaerőpiacon dezintegráltak	0,1138	0,0650	0,1179	0,0772
konformista, munkaerőpiacon integráltak	0,0428	0,0327	0,1108	0,0277
kapcsolatgazdag, munkaerőpiacon integráltak	0,0960	0,0808	0,1919	0,0960
kapcsolatgazdag lázadószeleműek	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000

kirekesztett dezintegráltak	0,0441	0,0294	0,0245	0,0196
munkaerőpiacon dezintegrált kapcsolatszegények	0,0226	0,0150	0,0000	0,0075
átlag	0,0597	0,0416	0,0911	0,0424

A *konformista munkaerőpiacon dezintegráltak* rendelkeznek a legmagasabb hagyományos részvételi értékkel, és minden további aktivitás esetében mintaátlag feletti értékek figyelhetők meg esetükben. Ezek az eredmények kevéssé meglepőek annak tükrében, hogy e csoport esetében volt a legmagasabb a politika iránt érdeklődők és azok aránya is, akik úgy vélték, hogy a magyarországi politikai rendszer és a képességeik lehetővé teszik, hogy részt vegyenek a politikai életben, befolyásolják azt. A csoport érdekessége, hogy bár itt a legmagasabb (70%) a nyugdíjasok aránya, mégis átlag feletti online aktivitással jellemezhetőek, úgy tűnik tehát, hogy ez a részvételi mód nem tekinthető a fiatalabb generáció sajátjának. Ez megerősíti a szakirodalom korábbi eredményeit, mely szerint az idősebb generációk egyre aktívabbak a közösségi médiában, a fiatalok pedig bár nem hagyják el tömegesen az online platformokat, de az aktivitásuk (kommentek, posztok írása) jelentősen csökkent (Böcskei és társai, 2023).

A *konformista munkaerőpiacon dezintegráltak* és a *kapcsolatgazdag munkaerőpiacon integráltak* csoportja egyik dimenzióban sem mutat szignifikáns eltéréseket, így célszerűnek tartom ezt a két csoportot egymás mellett bemutatni. Látható, hogy esetükben jelentős online aktivitásról beszélhetünk és ez további, magasán mintaátlag feletti értékekkel párosul a többi dimenzióban is. Az első csoporthoz hasonlatos adatokat előrevetítette a két csoport közötti - az eddig vizsgált dimenziókban tapasztalható - együtt járás. A *kapcsolatgazdag munkaerőpiacon integráltak* bíznak leginkább képességeikben a politikai részvétellel kapcsolatban, és úgy érzékelik, hogy a hazai politikai keretrendszerben van is lehetőségük a politikai tér befolyásolására. A kiugró online részvétel és a magasabb bevonódást, energia és időráfordítás igénylő participációs tevékenységekben való részvétel az átlagnál magasabb politikai érdeklődés mellett életkorukkal is magyarázható. Az, hogy a közvetlen részvételi módok esetében nem találunk szignifikáns eltérést az első csoporttól, azért lehet meglepő, mert itt kisebb a nagyvárosban élők aránya, így az ő esetükben a tüntetéseken való részvétel és látható jelképek viselése – a települések

kisebb méretéből adódóan – magasabb személyi kockázatértékelés mellett történhet.

A *konformista munkaerőpiacon integráltak* esetében a mintaátlaghoz közeli arányokat találunk, az online participációt tekintve rendelkeznek e feletti értékkel. Ugyan a politikai érdeklődésük magas, és érzékelésük szerint a politikai rendszer is lehetővé teszi számukra a részvételt, esetükben ez nem társul kiugró aktivitással. Ebben a csoportban található a fizetett munkát végzők a legmagasabb arányban, érdekes megállapítás lehet tehát, hogy a munkaerőpiacon való kapcsolódás a társadalomhoz önmagában nem motiválja a politikai térbe való belépést.

A *kapcsolatgazdag lázadószelleműek* csoportjában semmiféle politikai aktivitás nem figyelhető meg, teljes mértékben távol tartják magukat ettől a tértől, így megállapítható, hogy az előzetes várakozásaimnak némileg ellentmondva nem a munkaerőpiacon, illetve személyes kapcsolatok okán hátrányosabb helyzetűnek tekinthető csoportokban (*kirekesztett dezintegráltak, munkaerőpiacon dezintegrált kapcsolatszegények*) találjuk a legalacsonyabb részvételi aktivitást, aminek magyarázata lehet, hogy itt a legalacsonyabb a politikai érdeklődés is. Képességeikben átlagos mértékben bíznak, ugyanakkor a dezintegrált csoportokhoz teszi őket hasonlósá arról való vélekedésük, hogy milyen mértékben befolyásolhatják a magyar kormány tevékenységét.

Ebben a csoportban a legalacsonyabb az átlagéletkor, és az oktatásban való részvételük is átlag feletti. Ezt azért tartom fontosnak, mert az oktatási rendszerben való részvétel alapja a társadalomhoz való kapcsolódás, hiszen e társadalmi alrendszer egyik funkciója – a tudásátadás, nevelés mellett – a fiatalok társadalomba integrálása is. Megfigyelhető azonban, hogy a csoport participációja az online térben az alacsony átlagéletkora és az oktatásban való részvétele dacára sem figyelhető meg. Személyközi integrációs értékek mellett a munkaerőpiacon való részvételük is magas, ez ismét azt támasztja alá, hogy a munkaerőpiaci integráció nincs minden esetben hatással a politikai aktivitásra.

A *kirekesztett dezintegráltak* és a *munkaerőpiacon dezintegrált kapcsolatszegények* csoportja egyik vizsgált részvételi dimenzió esetében sem különbözik

egymástól. Az ezekben a csoportokban megfigyelt értékek az online és fogyasztói részvétel tekintetében szignifikánsan eltérnek a többi csoporttól (a *kapcsolatgazdag lázadószelleműeket* kivéve), a hagyományos részvétel tekintetében pedig a *konformista munkaerőpiacon dezintegráltak*étól különböznek. A két csoport esetében található egyezések elsősorban annak köszönhetőek, hogy szociodemográfiai szempontból nagyon hasonlóak. Ugyanakkor megfigyelhetők eltérések is: a *munkaerőpiacon dezintegrált kapcsolatszegények* jobban bíznak a képességeikben és a rendszer adta részvételi lehetőségeikben is, esetükben magasabb az intézményekbe vetett bizalom is. Erre az lehet a magyarázat, hogy az ő alacsony jelenlétük a munkaerőpiacon elsősorban annak köszönhető, hogy nagyobb arányban tanulók, illetve háztartásbeliek, nyugdíjasok. A *kirekesztett dezintegráltak* magas szubjektív kirekesztettsége nem pusztán munkaerőpiaci helyzetüket tükrözi, esetükben a legmagasabb a valamilyen szempontból hátrányos helyzetűek aránya.

Az online aktivitás, mint a legújabb participációs dimenzió másként „viselkedik”, mint a többi részvételi forma, nem figyelhető meg velük való együtt járása. Jelen eredmények azt mutatják, hogy az internet ugyan új platformot teremtett, amely lehetőséget biztosítana az offline politikai térből kiszorulóknak a részvételre, azonban a kialakult „blokkok” között nagyobb arányú különbségeket találunk az online aktivitást tekintve, mint a többi részvételi dimenzióban. Az internetben rejlő demokratizáló

potenciál tehát nem látszik érvényesülni, ennek kétféle magyarázatát fogalmazom meg. Az online részvétel egyfajta kritikai megközelítése az IKT eszközökkel való ellátottság bourdieu-i keretrendszerben való vizsgálata. E felfogás szerint a kulturális részvétel jelentős része áthelyeződött az online térbe, így tulajdonképpen a kulturális tőkével való rendelkezés alapfeltételévé vált az IKT eszközökhöz való hozzáférés, és elengedhetetlen hozzá a digitális kompetencia (Koltói – Varga, 2022).

Más megközelítés szerint (Resnick, 2001; Yardi, 2009, idézi Bauer – Déri, 2018), de szintén a bourdieu-i gondolatok alapján, a digitális korszakot az jellemzi, hogy a társadalmi tőke jelentéstartománya kibővül, megjelenik például a társadalmi-technikai (socio-technical) tőke. A technikai tőkét több elem határozza meg. A tudatosság, hogy az egyén mennyire van tisztában egy adott technológia jellemzőivel és lehetőségeivel, és a tudás, hogy mennyire birtokol ismereteket a technológia hatékony gyakorlati működtetéséhez. Továbbá az, hogy az egyén milyen mértékben képes hozzáférni egy adott technológiához, illetve, hogy a társas környezetnek, hálózatának tagjai mennyire alkalmazzák azokat.

A csoportok eszközellátottságát nem állt módomban vizsgálni, azonban összehasonlítottam őket abban a tekintetben, hogy különböző eszközökön milyen gyakran használnak internetet akár munkára, akár személyes célra (5. táblázat). Úgy találtam, hogy a kirekesztettséggel jellemzett blokk

5. táblázat: Internethasználat az integrációs csoportokban

	soha	csak elvétve	heti néhány alkalommal	szinte minden nap	minden nap
konformista, munkaerőpiacon dezintegráltak	35,5%	2,4%	9,4%	12,7%	40,0%
konformista, munkaerőpiacon integráltak	6,3%	3,5%	7,1%	20,0%	63,0%
kapcsolatgazdag, munkaerőpiacon integráltak	5,6%	3,5%	6,1%	19,7%	65,2%
kapcsolatgazdag lázadószelleműek	10,4%	1,0%	8,3%	14,6%	65,6%
kirekesztett dezintegráltak	51,0%	9,3%	5,9%	11,3%	22,5%
munkaerőpiacon dezintegrált kapcsolatszegények	42,1%	9,0%	14,3%	8,3%	26,3%
átlag	23,1%	4,6%	8,0%	15,5%	48,8%

két csoportja szignifikánsan különbözik a többitől. Esetükben jelentős lehet azok száma, akik megfelelő eszköz, internet hiányában nem rendelkeznek a részvétel lehetőségével. Megfigyelhető, hogy e csoportokban magas a nyugdíjasok aránya, ám ez önmagában nem magyarázza az alacsony internethasználatot, hiszen a *konformista, munkaerőpiacon dezintegráltak* jóval aktívabbak az online térben, pedig esetükben a legmagasabb a nyugdíjasok aránya.

A *kapcsolatgazdag lázadószelleműek* esetében ismét látható, hogy tudatos kivonulásról beszélhetünk az online politikai térből: látható, hogy a lehetőségeik adottak az abban való részvételükre, erre a magas internethasználati számok jelentik a bizonyítékot.

Ez tehát inkább azt a véleményt erősíti meg, mely szerint az internet demokratizáló hatása – a kezdeti elvárásokkal szemben – nem érvényesül. Ezt az támasztja alá, hogy a hozzáféréssel rendelkezők és tudatos használók sem politikai tájékozódásra, állásfoglalásra vagy a részvétel bármilyen formájára használják az online felületeket jellemzően.

A politikán túl

Az integrációs csoportokról még pontosabb képet kaphatunk, ha az eddigi megfigyeléseket kiegészítjük az önkéntesség vizsgálatával. Az önkéntes tevékenységekben való participáció az egyéni bevonódás, a magasabb idő- és energiaráfordítás következtében a tudatos civil részvétel mérésére szolgál. Itt nem a korábban talált tendenciák érvényesülnek. A nonprofit szektorban való szerepvállalás

esetében a *kapcsolatgazdag munkaerőpiacon integráltak* csoportja szignifikánsan (sig.:0,05) különbözik a többi csoporttól, akik között nem mutatható ki ilyen különbség. Esetükben kiugró részvételt tapasztalunk (19%), a többi csoport 0-3% közötti értékeivel szemben. Erről a csoportról állítható tehát, hogy a politikai térben való aktivitáson túl a civil szektorban is jelentős, tudatos állampolgári szerepet vállal (6. táblázat).

Érdekes kérdés, hogy vajon a legtöbb vizsgált dimenzióban a konformizmussal jellemzett csoportokkal együtt mozgó csoport esetében miért találunk ebben a szegmensben jelentősen magasabb értéket? A szociodemográfiai jellemzők szerint az egyik legfiatalabb átlagéletkorú csoportról van szó, akiknek jelentős része integrált a munkaerőpiacon. Ám amiben a leginkább különböznek a többi vizsgált integrációs csoporttól, hogy itt a legkisebb a nagyvárosban és a legmagasabb a kistelepülésen élők aránya. Ez arra enged következtetni, hogy ezeken a kisebb településeken – vélhetően a kisebb méretű, szorosabb közösségek következtében – a lokális cselekvéseknek, önkéntességnek nagyobb mobilizáló ereje van, mint a nagyvárosok individualizált közösségeiben. Fontos azonban megjegyezni, hogy ez a vélhetően lokális, önkéntes tevékenység nem jár feltétlenül együtt a politikai térben való aktív részvétellel, hiszen ugyanezen csoport esetében viszonylag magas participációs értékeket találunk, ám ezek szignifikánsan nem különböznek a konformisták átlagaitól.

Összefoglalva, az önkéntes részvétel tekintetében szembetűnő, hogy a részvétel mintázata itt nem

6. táblázat: Önkéntes tevékenységben való részvétel az integrációs csoportokban (N=1274)

konformista, munkaerőpiacon dezintegráltak	0,0041
konformista, munkaerőpiacon integráltak	0,0000
kapcsolatgazdag, munkaerőpiacon integráltak	0,1919
kapcsolatgazdag lázadószelleműek	0,0000
kirekesztett dezintegráltak	0,0196
munkaerőpiacon dezintegrált kapcsolatszegények	0,0301
átlag	0,0369

mutat együttjárást a politikai aktivitás során talált eredményekkel, nem figyelhető meg a „két tömb” kialakulása, egyedül egy kiemelkedő csoportot találunk. Úgy tűnik tehát, hogy igaznak bizonyulnak a dahrendorfi gondolatok: a demokratikus politikai kultúra, értékek dimenzióinak különböző az időigénye, a civil önkéntesség elterjedése, megszilárdulása valóban hosszú távú, több generáción átívelő folyamat (Dahrendorf, 1990, idézi Angelusz – Tardos, 2005).

Végkövetkeztetések

Kutatásom során úgy találtam, hogy továbbra sem állítható, hogy a politikai térben való részvétel értéként jelenne meg a magyar társadalom egyes csoportjaiban. A Kádár-korszakból öröklött és a rendszerváltás óta megfigyelt passzivitás továbbra is érzékelhető, a politikai érdeklődés alacsony. Megállapítható, hogy a demokráciát értéként azonosítják a társadalomba kevésbé integrált csoportok is, akik rendszerből való kiszorulásuk érzetének ellenére sem elfogadóbbak az autoriter berendezkedéssel szemben.

Ez a fajta értékválasztás azonban nem jár együtt magas participációs hajlandósággal, a részvételben való egyenlő eloszlással. Ugyanakkor nem állítható, hogy a társadalomba mélyebben integrálódott csoportok a hagyományos és közvetlen részvételi formát magasabb arányban gyakorolják, hiszen a dezintegráltsággal jellemzett csoportok mind a hagyományos, mind a közvetlen részvétel esetében csak egy-egy jobban integrált csoportnál mutattak szignifikánsan alacsonyabb részvételi értékeket.

Érzékelhető továbbá, hogy az internet demokratizáló hatása nem érvényesül, hiszen a hagyományos és a közvetlen participációs formák esetében kisebb eltéréseket találtam. Azért tartom ezt fontos eredménynek, mert a politikai diskurzusok egyre inkább az online térben zajlanak, így fontos kérdés, hogy az abból kiszoruló vagy részt nem vevő csoportok milyen mértékben értesülnek ezekről, vagy milyen mértékben jelennek meg álláspontjaik ebben a térben.

Összegezve dolgozatomat, kirajzolódnak a magyar társadalomban olyan dezintegrált csoportok, amelyek úgy érzik, hogy kevésbé van lehetőségük és képességük aktívan belépni a politikai térbe, és amelyek a politikai diskurzus új dimenziójából, az online térből is érzékelhetően kiszorulnak. Ezekben a csoportokban a politikai részvétel – vagy egyáltalán a politikai érdeklődés – nem jelenik meg

értékként. Fontos beszélni továbbá azokról a csoportokról is, akik vélhetően tudatosan döntenek a politikai passzivitás mellett, bár a lehetőségeik adottak volnának nagyobb mértékű aktivitásra.

Ahogy a dahrendorfi gondolatok is rámutatnak, a civil, demokratikus öntudat elterjedése, értékeinek megszilárdulása lassú, különböző időigényű folyamatok. Úgy vélem, hogy egy egészséges demokrácia működéséhez elengedhetetlen, hogy a legtöbb társadalmi csoport értéként tekintsen részvételi lehetőségeire, és minden társadalmi csoport megfelelő eséllyel rendelkezzen érdekei képviselésére. Éppen ezért tartottam fontosnak, hogy képet alkossak arról, hogy mely csoportok esetében milyen típusú részvétel jellemző, és melyek azok, amelyek úgy érzik, vagy participáció hiányában ténylegesen ki is szorulnak a részvétel tereiből.

Felhasznált irodalom

- Angelusz Róbert – Tardos Róbert 2005 Választási részvétel és politikai aktivitás. In: Angelusz Róbert, Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest 323-384. pp.
- Angyal Emese Éva – Fellner, Zita 2020 How are Online and Offline Political Activities Connected? A Comparison of Studies. *Intersections*. In: *East European Journal of Society and Politics*. 6. Évf. 2.szám 81-98. o.
- Ágh Attila 2012 Demokráciakutatás a politikai és közpolitikai elemzés keresztútján: A demokráciák minősége és teljesítőképessége. In: *Politikatudományi Szemle* 21. Évf. 2. szám 55-72. pp.
- Bauer Béla – Déri András 2018 Különbözőségek – generációs vagy társadalmi egyenlőtlenségek – a társadalmi tőke online összetevői. In: *Me.dok*. 13. Évf. 1. szám 5-36. pp.
- Best, Samuel J. – Krueger, Brian. S. 2005 Analyzing the representativeness of Internet political participation. In: *Political Behavior*, 27, 183-216. pp.
- Bibó István 1994 A magyar demokrácia válsága. Demokratikus Magyarország – Válogatás Bibó István tanulmányaiból. Magvető Könyvkiadó, Budapest 27-85. pp.
- Böcskei Balázs – Fekete Mariann – Nagy Ádám – Szabó Andrea 2023 A maszkon túl - Generációs koronavírus- és válság megélések vizsgálata több kutatási módszer együttes alkalmazásával. Gondolat Kiadó, Budapest

- Dupcsik Csaba – Szabari Vera 2015 Elméleti bevezető az Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című OTKA kutatáshoz In: *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle* 5. évf. 3. szám 44-63. pp.
- Ekman, Joakim – Amnå, Erik 2012 Political participation and civic engagement: Towards a new typology. In: *Human Affairs* 22. Évf. 3. szám 283-300.pp.
- Gerentsér Imre – Tóth Antal 1996 Az egyes tiltakozási fajták megítélése és a lakosság részvételi hajlandósága In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vas László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1995-ről*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest
- Hajdu Gábor 2012 Bizalom, normakövetés és társadalmi részvétel Magyarországon a rendszerváltás után. In: Kovách Imre – Dupcsik Csaba – P. Tóth Tamás – Takács Judit (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon Tanulmányok* MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet), Argumentum Kiadó, Budapest. 45-63. pp.
- Hankiss Elemér et.al.1982: Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendszerének alakulása 1930 és 1980 között. 1–2 köt. Budapest, MTA Szociológiai Kutató Intézet.
- Hankiss Elemér 1989 Kelet-európai alternatívák. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Koltói Lilla – Varga Áron 2022 digitális jelen – fiatalok Ikt eszközök és közösségimédia-használata társadalmi háttérfényezőik és a Covid19 tükrében. In: Nagy Ádám (szerk.): *A lábjegyzeten is túl – Magyar Ifjúságkutatás 2020*. Szociális Demokráciáért Intézet – Excenter Kutatóközpont, Budapest 291-328. pp.
- Kovách Imre – Hajdu Gábor – Gerő Márton – Kristóf Luca – Szabó Andrea 2017 Az integrációs modell In: Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi integráció Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, Belvedere Meridionale, Szeged 21-49. pp.
- Kovách Imre – Huszár Ákos – Kristóf Luca – Szabó Andrea 2020 Társadalmi integráció és társadalmi rétegződés. In: Kovách Imre (szerk.): *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum Kiadó, Budapest 11-44. pp.
- Oross Dániel – Szabó Andrea 2019 Aktív és fiatal = magyar egyetemista? In: *Mások vagy ugyanolyanok? A hallgatók politikai aktivitása, politikai orientációja Magyarországon*. Belvedere Meridionale, Szeged 35-66. pp.
- Patkós Veronika (2017): Politikai polarizáció és gazdasági sikertelenség az európai demokráciákban. In: *Politikatudományi Szemle* 26. Évf. 4. szám 29-52. pp.
- Róbert Péter – Szabó Andrea 2017 „Magad, uram, mert szolgád alig van!”: A politikai részvétel tendenciái Magyarországon. In: *Trendek a magyar politikában 2. A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák*. Napvilág Kiadó, Budapest. 199-227. pp.
- Simányi Léna 2005 Bevezetés a fogyasztói társadalom elméletébe. In: *Replika* 51-52. szám. 165-195. pp.
- Stetka, Vaclav – Mazak, Jaromir 2016 „Who’s afraid of clicktivism? Exploring citizens’ use of social media and political participation in the Czech Republic. In: Frame, A. – Brachotte, G.(szerk): *Citizen Participation and Political Communication in a Digital World.*” 125-138. pp.
- Szabó Andrea – Gerő Márton 2020 A magyar társadalom politikai integrációja. In: Kovách Imre (szerk.): *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum Kiadó, Budapest. 89-126.pp.
- Szabó Andrea – Kern Tamás 2011 A magyar fiatalok politikai aktivitása. In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék – Ifjúság 2000–2010*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 37-80. pp.